...theek en Prentenkab...
...aal Genootschap
...en Wetenschappen in
...rabant, 's-Hertogenbosch

Helmonds Heem

Heemkundekring
Helmond
Peelland

Uitgave van Heemkundekring
HELMOND
Peelland

Opgericht 24 mei 1948

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Maart 1984 - nr. 1

De oude Cisterciënserabdij onder Helmond. Een overzicht van de aan de Abdij gegeven namen en de verklaring van de naam ‚Binderen'. 1
Geert-Jan van Bussel

Janus van Laarhoven (1850-1914) van timmermansknecht tot werkmeester op de modelmakerij van Begemann 20
Giel van Hooff

Oudste huizen van Helmond 25
Jan Zeeuwen

Frits Stevens 31
Mevr. W. Aarts-Swinkels

Rectificaties op nr. 4 van onze jaargang 1983 34

Secretariaat en abonnementen:
C. van Lierop, Helmondselaan 1
5702 NL Helmond

Redaktie:
G.J. van Bussel
G. van Hooff
H.A. van Krieken
J. Zeeuwen

Redaktie-adres:
Trambrugweg 3 - 5707 XZ Helmond
Telefoon 04920-32783

Typewerk: Mevrouw van Mierlo
Mierlo

Kringlidmaatschap, inklusief abonnement: f 25.-- per jaar
Abonnement zonder kringlidmaatschap: f 15.-- per jaar

Penningmeester:
H. van Laarhoven, Steenweg 59
5707 CE Helmond

Giro 26.41.099
Amrobank Helmond:
rek. nr. 48.80.23.300

DE OUDE CISTERCIËNZER-ABDIJ ONDER HELMOND.

Een overzicht van de aan de Abdij gegeven namen en de verklaring van de naam ‚Binderen'.

INLEIDING.

Wanneer een aantal mensen gevraagd wordt naar de naam van de oude cistercienserrinnen-abdij,die zoals uit de bestaande literatuur blijkt,eens op ongeveer een kwartier afstand van de stad Helmond gelegen heeft, dan bespeuren we in vele gevallen een zekere twijfel. Dat is op zich natuurlijk niet zo verwonderlijk,hoewel straatnamen in Helmond de abdijnaam hebben doen voortleven: denken we aan de namen 'Binderseind' en 'Binderen'. Deze laatste naam is in de loop der eeuwen zo vergroeid geraakt met het convent, dat vaak alleen al bij het horen van de aanduiding 'Binderen' bekend is waarmee het in verband te brengen is. In vele bronnen uit het verleden, zoals bijvoorbeeld in oorkonden en cijnsboeken, kan dan ook de benaming 'Binderen' aangetroffen worden. 'Binderen' komt zelfs zoveel voor dat de oorspronkelijke naam van de abdij bijna vergeten is geraakt. En alleen maar doordat we beschikken over een aantal oorkonden uit de ontstaansperiode van de abdij,weten we nu in ieder geval zeker dat de naam 'Binderen' niet de oorspronkelijk aan de kloostergemeenschap gegeven naam is. Uit deze oorkonden komt naar voren,welke naam Maria van Leuven aan haar stichting gegeven heeft.(1) Zelfs bij de orde waartoe de abdij rechtens behoorde raakte de oorspronkelijke naam in het 'vergeet-boek'.(2) De naam 'Binderen' kwam er voor in de plaats en het is in de eerste plaats dat die naam bestaansrecht verworven heeft.

DOELSTELLINGEN.

In het onderstaande zal ik datgene wat met betrekking

tot de namen van het convent en de verklaring van de naam 'Binderen' bekend is, bijeen gaan zetten. Het artikel valt in drie delen uiteen. In het eerste deel zal nagegaan worden welke namen de abdij in de literatuur ontvangen heeft, en daaruit zal blijken welke de oorspronkelijke naam van het convent is. Vervolgens zal een overzicht worden gegeven van de verklaringen van de naam 'Binderen', zoals die in de beschikbare literatuur te vinden zijn, en zal een andere mogelijke aanzet tot verklaring naar voren worden gebracht. Tenslotte zal gepoogd worden aan te geven wanneer de naam 'Binderen' voor de abdij als zodanig in zwang is gekomen, en dit vormt de moeilijkste opgave waarvoor ik gesteld wordt.

I. DE AAN DE ABDIJ TOEGESCHREVEN NAMEN EN DE DOOR MARIA GEGEVEN STICHTINGSNAAM. (3).

Om alle aan de abdij gegeven namen te ontdekken is het nodig om de beschikbare literatuur door te werken. Dan pas kan worden opgemerkt dat de naam 'Binderen' slechts één naam is in een rij,hoewel wel diè welke de meeste bekendheid heeft gekregen.Bespreking van de over de abdij handelende literatuur zal op chronologische wijze plaatsvinden.

1. DE ZESTIENDE EN ZEVENTIENDE EEUW.

Het uiterst zeldzame werk 'Eene devote maniere om gheestelijck pelgrimmagie te trecken, tot den Heylighen Lande, als te Jherusalem, Bethleëm, ter Jordanen etc.' werd door de uitgever Calentijn van een opdracht voorzien,waarin de abdijnaam 'Binderen'voor de eerste keer in druk naar voren komt.De opdracht was gericht aan '....Vrouwe Catharina Brussaert,abdis van Binderen bij Helmond....' (4). De datum van uitgave van dit werk is mij niet bekend,maar het moet in de tweede helft van de zestiende eeuw,gedurende het abbatiaat van Catharina Bruffaerts (1553-1571), gepubliceerd zijn. De naam 'Binderen' was dus de naam

waarmee de abdij toendertijd bekend stond.(5)
De oudste mij bekende echte beschrijving van de Helmondse abdij is te vinden in het grote werk van Augustus Wichmans,een monnik uit de Premonstratenzer-abdij van Tongerloo,van 1630 af pastoor te Mierlo en belast met de dekenale zorgen over Helmond.(6) In 1632 publiceerde hij zijn levenswerk 'Brabantia Mariana 'en daarin besteedde hij onder andere aandacht aan de abdij 'Sancta Maria de Valle Imperatricis' ('Keizerinnedaal'). Wichmans geeft geen bronvermelding; we weten dus niet hoe hij aan deze benaming komt.Opvallend is wel dat de beschrijving van de Helmondse abdij staat tussen die van de abdijen 'Sancta Maria de Valle Ducis' (' 's-Hertogendaal') en 'Sancta Maria de Valle-Bernardi ' (St.Bernardsdaal'). Mogelijk derhalve is dat de naam ontstaan is door associatie met andere abdijnamen; mogelijk is ook dat Wichmans behoefte had om de oorspronkelijke naam van de abdij te verfraaien. In de volkstaal, zo schrijft Wichmans,wordt de plaats, waarop de abdij werd gebouwd, 'Binderen' genoemd. Dat geeft, net als de opdracht van Calentijn, aan, dat die benaming ouder is dan Wichmans'gekunstelde creatie'.
In 1641 publiceerde Chr. Butkens zijn boek 'Trophëes de Brabant', waarin hij meedeelt dat Maria '..... fonda en certain lieu nomme Beinderen situé dans la seigneurie de Helmont une abbaye....', die de naam kreeg '....le lieu de l'imperatrice,....' ('Keizerinneplaats). Bronvermelding kunnen wij hierbij niet ontdekken,maar het is niet onmogelijk dat hij de beschikking heeft gehad over oorkonden uit de ontstaansperiode van het klooster of afschriften daarvan.

In de andere beschrijvingen van de abdij uit de zeventiende eeuw,namelijk die van Philips Baron van Leefdael (± 1650), Jacob van Oudenhoven (1670) en Jasper Verstockt (± 1673-1674) wordt ze steevast 'Bijnderen' of 'Binderen' genoemd en komen de in de werken van Wichmans en Butkens genoemde abdijnamen niet voor.

2. DE ACHTTIENDE EN NEGENTIENDE EEUW.

De mededelingen over de abdij blijven in de beschikbare literatuur uit de achttiende eeuw uitermate beperkt, maar nemen daarna steeds meer in aantal toe. Het blijkt dat bijna alle werken uit de achttiende en negentiende eeuw te scharen zijn in de traditie, die de abdij uitrust met de naam 'Binderen' Natuurlijk zijn er uitzonderingen. Twee Benedictijner monniken, Martène en Durand duidden in het derde deel van hun grote 'Thesaurus novus anecdotorum' (1717) de abdij alleen aan met de naam 'Helmont' en vinden dat ruimschoots voldoende. In de rest van hun boekwerk zal men geen verwijzing naar de Helmondse abdij dan ook tevergeefs zoeken J.F.Foppens (1721) baseerde zich in zijn bespreking van het convent in zijn geschiedenis van het bisdom 's Hertogenbosch volledig op Augustus Wichmans, in wiens traditie hij dan ook geplaatst moet worden. De andere beschikbare werken uit de achttiende eeuw, de 'Hedendaagse Historie,of Tegenwoordige Staat van alle Volkeren ' en de 'Oudheden en Gestichten van de Bisschoppelijke Stadt en Meyerye van 's Hertogenbosch', respectievelijk gepubliceerd in 1740 en 1749, gaan uit van de benaming 'Binderen'. Op mogelijke andere namen wijzen de auteurs niet. (7)
In de negentiende eeuw krijgen de 'andere' namen, in voorgaande eeuwen aan de abdij toegeschreven,zoals 'Keizerinnedaal', 'Keizerinneplaats' en Helmont, op één uitzondering na in de literatuur geen aandacht. Die ene uitzondering was het boek van de Benedictijn Dionysius Sammarthani, ' Gallia Christiana', met toestemming gepubliceerd in 1877. Uitgaande van de in de volkstaal bestaande naam 'Binderen' worden door de auteur als andere namen opgegeven: 'plaats van de keizerin', zich hier waarschijnlijk baserende op Butkens' 'Trophées...', en Helmont, hier hoogstwaarschijnlijk puttend uit het werk van zijn confraters Martène en Durand. Toch kunnen we hem niet zonder meer in een hele andere traditie plaatsen, omdat hij als 'belangrijkste' naam de gelatiniseerde naam 'Bindrium' naar voren brengt. Natuurlijk is dit literair gezien een

andere vorm, maar in wezen gaat Sammarthani de grenzen van de traditie 'Binderen' niet te buiten. Hij sloot zich aan bij het standaardwerk van Ulysse Chevalier, 'Répertoire des Sources Historique du Moyen Age', uitgekomen rond het midden van de negentiende eeuw , waarin ik deze vorm van de naam 'Binderen' voor de eerste keer aantrof.

Hebben de beide voorgaande auteurs derhalve nog enigzins 'gespeeld' met de 'namen' van de abdij, alle andere mij bekende werken uit deze eeuw kennen het convent niet anders dan 'Binderen' of 'Bijnderen' en gaan verder in hun beschrijving niet op de benaming in. Zo kennen dus de werken van St.Hanewinkel (1803), J.G.Swaving (1824), A.C.Brock (± 1825), A.J.van der Aa (1840), C.R.Hermans (1841), J.A.Coppens (1843) , L.H.C.Schutjes (1873) en H.v.D. (pseudoniem van Hendrik Ouwerling) (1883) weinig variatie op dit terrein: de benaming 'Binderen' was onlosmakelijk verbonden met de abdij. (8)

3. DE TWINTIGSTE EEUW.

De meeste publicaties met informatie over de Helmondse abdij zijn verschenen in de eerste helft van deze eeuw. Natuurlijk is het onmogelijk op deze werken in te gaan. Dat is ook niet direct noodzakelijk: in vele artikelen of boeken waarin naar de abdij wordt verwezen of waarin bepaalde aspecten van de geschiedenis van de abdij worden beschreven, wordt de abdij meestal 'Binderen' genoemd. De uitzonderingen, dat wil zeggen daar waar meerdere of andere namen worden vermeld, zijn hier natuurlijk wel opgenomen. De over de abdij handelende artikelen en brochures van J.J.M. Heeren en A.M.Frenken - en deze auteurs zijn verantwoordelijk voor het leeuwedeel van de verschenen publicaties - zullen echter, in zoverre zij mededelingen doen over de benamingen van de abdij, allemaal besproken worden.

Jacques Heeren schreef al in 1916 een artikel over de abdij in 'De Zuidwillemsvaart' en in de volgende dertig jaren verschenen er zeer regelmatig artikelen en brochures van zijn hand over de geschiedenis van het convent. In het artikeltje van 1916 blijkt alleen uit de titel 'Binderen' al, welke benaming Heeren verkiest. Ook in twee artikelenseries uit 1919. 'De Abdij Binderen' in 'De Zuidwillemsvaart' en 'De Abdij van Binderen' in ' Mooi Brabant in Woord en Beeld ', wordt verder niet op de andere benamingen van de abdij ingegaan. Dat is eveneens het geval in het artikel 'Het adellijk Stift van Binderen' uit 1922. De tendens uit de negentiende eeuw lijkt zich duidelijk voort te zetten: 'Binderen is de enige benaming die naar voren wordt gebracht. Alle andere in het voorgaande naar voren gekomen benamingen lijken te zijn ' vergeten '. Dat blijkt ook uit A.M.Frenken's standaardwerk 'Helmond in het Verleden' (1928) .
Dan echter verschijnt 1931-1932 het in dit opzicht door haar bronnenpublicatie, baanbrekende artikel van Frenken, 'De Abdij van Binderen onder Helmond'. Een aantal uit de ontstaansperiode van de abdij afkomstige oorkonden worden gepubliceerd. Opvallend echter is dat Frenken, hoewel de oorspronkelijke naam van de abdij hem nu bekend moet zijn,niet de consequentie daaruit getrokken heeft: hij blijft spreken van'de abdij van Binderen'. De door Maria gegeven naam komt in zijn artikel alleen voor in de afgedrukte oorkonden en daar waar hij aan wil tonen dat Maria inderdaad de stichtster is van de abdij, hoewel hij hiervan ook een deel van een oorkonde moet citeren. De naam die Wichmans aan de abdij gegeven heeft,heeft Frenken nergens bevestigd gevonden.(9).

Door de publicatie van de oorkonden werd herkenning van de stichtingsnaam van het convent mogelijk en het is alleen maar verwonderlijk dat dat niet meteen op schrift werd gesteld. Consequent schrijft Frenken in zijn artikel en met name in de samenvattingen van de oorkonden, 'Binderen'. De conclusie werd ook niet getrokken door Jacques Heeren, die in verschillende publicaties in de volgende jaren eveneens steevast blijft spreken van de abdij van 'Binderen'.(10).

Niet dat deze naam niet goed zou zijn,maar het is zeer zeker niet de stichtingsnaam geweest. Als gevolg van Frenken's bronnenpublicatie kon echter opnieuw worden vastgesteld dat de naam 'Binderen' al bestond ten tijde van de stichting van de abdij, namelijk als naam van de plaats waarop de kloosterbouw werd opgericht. Om echter te stellen dat het klooster de naam 'Binderen' ontving, zoals Heeren dat doet in één van zijn brochures, is een simplificatie en een onjuistheid. (11).

De eerste die werkelijk op schrift de consequentie trok uit de gepubliceerde oorkonden was een Belgische geestelijke. Amadeus Fruytier. In 1934 schreef hij : 'Het klooster,gedoopt: "Locus Imperatricis ",Plaats der Keizerin, doch meestal Binderen genaamd, werd 1246 ingelijfd in de Cisterciënserorde.....' Hij bleef echter een uitzondering, net als W.A.Beelaerts van Blokland, die, rond de oorlogsjaren, bij de beschrijving van het zegel van de abdij deze benoemt als ' Binderen of Keizerinneplaats '.
Hun voorbeeld werd echter vooreerst nog niet gevolgd. In 1942 gaf Schoengen voor het eerst na lange tijd een volledig overzicht van alle namen van de abdij. Zijn overzicht luidde als volgt: ' S.Maria de Valle Imperatoris. Conventus loci Imperatrices (1249) Bindrium. Binderen. Bijnderen. De naam Keizerinnedaal is niet bekend.....' Wat nu de oorspronkelijke naam van het convent geweest is wordt niet duidelijk,maar dat lag ook niet in zijn bedoeling. Wél kan worden opgemerkt dat Schoengen bij het weergeven van de eerste naam duidelijk niet goed heeft geciteerd. In plaats van 'Keizerinnedaal' (Sancta Maria de Valle-Imperatricis) geeft hij hier 'Keizerinnedaal' (Sancta Maria de Valle Imperatoris). (12) Ook in zijn nieuwe bronnenpublicatie 'De Privilegiebrieven der Abdij Binderen' (1951-1952) schrijft A.M.Frenken opnieuw, net als in zijn 'De Abdij van Binderen onder Helmond', consequent 'Binderen' in plaats van het in de oorkonden genoemde 'Locus Imperatricis '.
In het laatst verschenen,uiterst belangrijke overzichtsartikel van de geschiedenis van de abdij ' De Cistercienzerinnen Abdij Binderen bij Helmond ',

schrijft Frenken echter tenslotte het volgende :
'De stichteres,...., noemde haar stichting te Helmond 'locus imperatricis', keizerinneplaats.Aanvankelijk bleef men de abdij met deze naam noemen, doch in later tijd sprak men meestal slechts van Binderen. ....

In een noot verwijst hij dan nog naar de door Wichmans genoemde naam 'Keizerinnedaal'. Hij laat echter zeer goed uitkomen dat de naam 'Binderen' al ten tijde van het ontstaan van de abdij bestond, en hij blijft die naam ook in het verloop van zijn artikel gebruiken.(13) Maar ook bij Frenken is nu de erkenning gekomen, dat de naam 'Binderen' niet de oorspronkelijke naam van het convent is geweest. En hoewel in de literatuur in de jaren na 1956 voornamelijk gesproken wordt van de abdij 'Binderen' doet het mij toch genoegen dat in een heel recent verschenen artikel gesproken wordt van 'de cisterciënzerinnen - abdij 'Keizerinneplaats' te Helmond. (14) Het lijkt op een zeker eerherstel van de oorspronkelijke naam van de abdij. .....!

II. DE VERKLARING VAN DE NAAM 'BINDEREN'

In de beschikbare literatuur zijn in de loop der tijden een aantal pogingen tot verklaring van de naam 'Binderen' ondernomen. In dit deel van het artikel zal ik de bestaande verklaringen bij elkaar gaan zetten en zal een andere, mischien mogelijke verklaringsaanzet gegeven worden. Het is absoluut niet de bedoeling om voorkeur uit te spreken voor de een of andere ondernomen poging en het is zeer zeker geen oplossing van het probleem. Natuurlijk is de ene verklaring waarschijnlijker dan de andere, maar tot op heden is men er absoluut nog niet in geslaagd de juiste verklaring aan te wijzen c.q. te vinden. De door mij naar voren gebrachte verklaringsaanzet moet dan ook alleen maar beschouwd worden als een 'hint' voor hen die zich met het onderzoek van toponiemen bezighouden. Een 'hint' misschien deels juist, misschien ook volslagen onjuist, voornamelijk bedoeld om het onderzoek naar het topo-

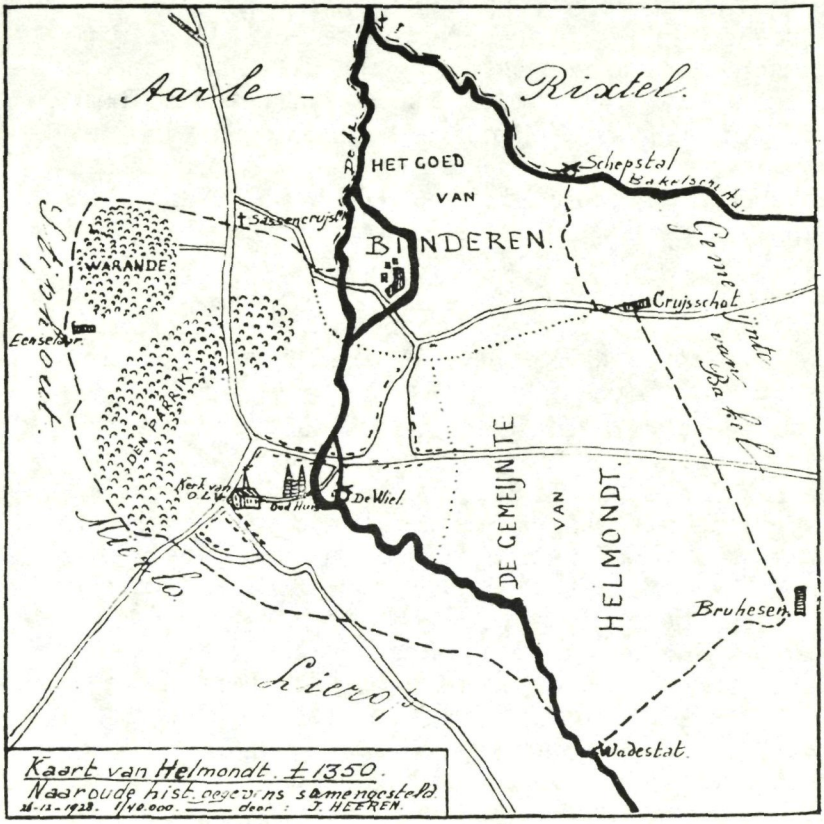

Deze tekening is een reconstructie-tekening van Jacq. Heeren. Hoewel het kloosterterrein relatief te groot is uitgevallen, wordt de vorm van het terrein duidelijk.

Bron: G.A.H. - archief Heeren, map 31.

niem 'Binderen' een (nieuwe) aanzet te bieden.
De eerste twee verklaringen verbindt Wichmans aan de welbekende legende over de stichting van Maria van Leuven's abdij. In het kort zal ik deze legende hier weergeven, erbij aantekenend dat deze legende in de loop der tijden in aankleding nogal varieert, al zijn de wezenlijke elementen hetzelfde. Op een goede dag was Maria met een aantal edelen uit de omgeving op de jacht. Samen met haar Moorse dienaar dwaalt zij op een gegeven moment te ver van de jachtstoet af en plotseling bemerkt zij dat ze in een moeras geraakt is.'O

God, ick bin der in ', riep zij toen uit en al wegzakkend beloofde zij daar ter plaatse een klooster te doen bouwen. Hierop geraakte zij ongedeerd uit het moeras en kon zij haar belofte nakomen. Het door haar genoemde klooster werd 'Binderen' genoemd naar de uitroep van de hertogsdochter. Frenken laat in 'De Abdij van Binderen onder Helmond ' de hele wonderbaarlijke stichting van de abdij terecht voor rekening van de schrijver, m.a.w. van Wichmans. In zijn 'De Cisterciënzerinnen-abdij-Binderen bij Helmond' duidt hij de hele legende en de daarmee samenhangende verklaring als een 'typisch staaltje van de volksetymologie'(15) Heeren sluit zich bij Frenken aan. (16)

Ook de tweede verklaringspoging is zoals gezegd voortgekomen uit het werk van Wichmans, en heeft voornamelijk betrekking op de ligging van de abdij. De rivier de Aa spreidde zich tussen Helmond en Binderen uit in twee armen, die noordwaarts voorbij de abdij opnieuw bij elkaar kwamen. Het riviertje omsloot derhalve het gebied waarop de abdij gelegen was volledig en het maakte daarvan een eilandje. Binderen zou hierdoor verklaard kunnen worden als betekenende 'Binnen der Aa'. In 1931-1932 vermeldt Frenken deze verklaring wel, maar gaat zijn voorkeur uit naar een andere,hierna nog te bespreken verklaring. Opvallend is wel dat hij in 1956 een andere opvatting koestert, doordat hij dan aanneemt dat de naam vermoedelijk in verband staat met de ligging van de plaats 'binnen der Aa'. (17). Heeren wijst in 1944 óók deze verklaring af met het argument'...dat het goed,waarop het klooster in de 13de eeuw werd gesticht,reeds vóór die tijd de naam van Bijnderen droeg.' Wat echter géén argument is om deze verklaring zomaar af te wijzen.(18). H.Knippenberg wijst in een artikeltje in Brabants Heem in 1955 deze verklaring wegens 'taalkundige bezwaren' af.(19) Alle andere verklaringen vinden hun oorsprong in onze eeuw. A.M.Frenken hangt in het al eerder genoemde 'De Abdij van Binderen onder Helmond' een heel andere verklaring aan, die hij ook al in zijn standaarwerk 'Helmond in het Verleden' had geponeerd. De abdij, zo blijkt uit het bronnenmateriaal, werd gesticht op goederen die afkomstig waren van Hendrik Bendorp van Camenayen. Volgens Frenken werd

deze bezitting naar hem genoemd,het 'goed van Kemenayen' (ook in de hoeven Oud-,Klein-en Nieuw-Kemenade leeft deze naam voort), en waarschijnlijk ook wel het ' goed van Bendorp'. Later werd dit bij verbastering 'het goed van Benderen of Binderen' genoemd.(20) Deze verklaring lijkt Frenken waarschijnlijker dan de eerder ondernomen pogingen. Eerder hebben we al gezien dat Frenken deze verklaring in 1956 niet meer naar voren brengt. Heeren sluit zich bij Frenken aan met betrekking tot deze verklaring, zoals kan worden geconcludeerd uit een artikeltje in Brabants Heem in 1955. Heeren noemt hierbij een aantal uit de oorkonden gehaalde namen als: Hendrik Bendorp de Caminato (1237); Henricus dictus Bind(er)op , (1256).Godefridus dictus de Binder (1259). (21). Het is een zeer wel mogelijke verklaring, maar het heeft veel weg van het probleem van de kip en het ei. Want hoewel het mogelijk is dat de naam 'Binderen' afkomstig is van de naam van zijn oorspronkelijke bezitter, het omgekeerde is eveneens niet onmogelijk.
In de literatuur kunnen we dan tenslotte nog verklaring c.q. verklaringen van H.Knippenberg ontdekken. In zijn van 'Moerdijk tot Peelland' werkt hij,na een hier al eerder vermelde afwijzing van de eerstgenoemde verklaringspogingen, zijn eigen verklaring niet uit. Hij brengt die poging naar voren in de vorm van een vraag, namelijk of het woord 'Binderen' niet ontstaan zou kunnen zijn uit ' beemderheim '.(22) In het al eerder vermeld zijnde artikeltje uit 1955 brengt hij een verklaring naar voren, die enigszins varieert met zijn eerdere poging. Hij brengt 'Binder' in verband met 'beunde' (bunda), dat een omheind stuk grond is, niet behorende tot het gemeenschappelijke bouwland. De uitgang '-en' verklaart hij als zijnde een ingekrompen 'heem'. 'Binderen was een jachtslot; bunda voor jachtterrein als afgebakend gebied levert geen bezwaren, zo stelt Knippenberg aan het einde van zijn betoog. Heeren (in 'De plaatsnaam Binderen') kan het moeilijk zonder meer aannemen, en ik waag in ieder geval te betwijfelen of 'Binderen' een 'jachtslot'was. Als slot van deze paragraaf zou ik zelf een aanzet tot verklaring willen geven, echter wel beseffende

dat de kans op een foutieve interpretatie groot is, en het zelf eerder beschouwend als een mogelijke 'hint' aan hen die zich bezighouden met het onderzoek naar toponiemen. Het is gebaseerd op vergelijking met de naamsverklaring van het Belgische plaatsje Binderveld. Het eerste deel van dit woord heeft men op twee manieren verklaard (23). Het zou namelijk afkomstig zijn van het middeleeuwse woord 'bili' dat scherpuitstekend zou betekenen, en het woord 'bile' dat bijl betekent. In dit laatste geval zou het kunnen slaan op de vorm van het 'veld'. Vergelijken we dit met de plaats 'Binderen', dan zouden beide verklaringen mogelijk zijn. 'Binderen' vormde een uitstekende punt aan de Aa, maar ik denk dat de overeenkomst van de plaats met de vorm van een bijl treffender is. Natuurlijk komt die uit kadasterkaarten en luchtfoto's wel uitermate gestileerd aan het licht dankzij de bijlvorm van de grachten, wier aanleg echter ook bepaald werd door de vorm van het gebied waarop de abdij gelegen was, een 'bijlvormig' eiland, omstroomd door de Aa.Dit kan men deels mooi zien op de kaart van Jacob van Deventer van rond 1540 (24) en op

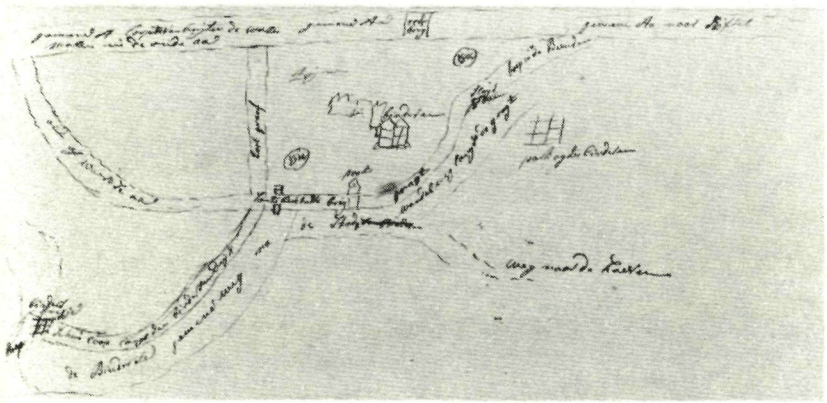

Deze sepiatekening van rond 1600 geeft nog een duidelijk beeld van de vorm van het kloosterterrein. Het is zeer wel mogelijk er een bijlvorm uit te halen. De grachten werden natuurlijk aangepast aan de vorm van het terrein.
Bron: G.A.H. - Topografische Atlas, kaart F.K.I, A. 1. 19.

de hier gepubliceerde sepia-tekening van ongeveer 1600. Het is mogelijk, dat ik hiermee volledig op de verkeerde weg ben. Daarbij komt dat de uitgang '-en ' problematisch blijft. Toch hoop ik dat deze aanzet aanleiding zijn zal tot hernieuwd onderzoek naar het toponiem 'Binderen'.

III. DE VERVANGING VAN DE NAAM 'LOCUS IMPERATRICIS' DOOR DE NAAM ' BINDEREN '.

Ik schreef reeds dat het aangeven van het tijdstip waarop de naam 'Locus Imperatricis' vervangen werd door de naam 'Binderen' een zeer moeilijke opgave vormde. En dat zal het ook blijven, omdat het bronnenmateriaal waarover we nu beschikken te beperkt is om een bepaald moment aan te wijzen. We zijn in feite alleen maar in staat om een bepaalde overgangsfase aan te geven.
Bij dit alles moet goed voor ogen worden gehouden, dat we deze verandering alleen aan kunnen tonen in de officiële taal, d.w.z. in het latijn van de oorkonden. Ik twijfel er nauwelijks aan of in de volkstaal is het convent niet anders bekend geweest dan als " 't cloistere van Bijnderen." Want dit moet ook voorop gezet worden (en er is hier al eerder op gewezen): de naam 'Binderen' bestond al ten tijde van de stichting. De naam komt voor in de oudste oorkonden over de abdij die we bezitten als zijnde de naam van de plaats waarop de stichting in de eerste helft van de dertiende eeuw verrees. (25) In deze oorkonden werden op dat moment de naam van de plaats en die van het convent beschouwd als zijnde twee afzonderlijke eenheden. Maar in de loop van een relatief korte periode ging de naam van de plaats in de oorkonden over op het convent, en die naam, in de volkstaal al volledig ingeburgerd, bleef vanaf dat moment bestaan. Wanneer die overgang plaatsvond moet hier worden aangegeven.

Tot onze beschikking daarvoor hebben we een aantal gepubliceerde oorkonden uit de dertiende en veertiende eeuw. Jammer genoeg is er tussen de oorkonden uit beide eeuwen een lange periode zonder tot ons gekomen op de abdij betrekking hebbende oorkonden. Laat ik beginnen met de oorkonden uit de dertiende eeuw.

In de welbekende oorkonden van 4 september 1238, 19 en 22 oktober 1245 komt de naam 'Binderen als plaatsaanduiding voor, maar niet de naam van de abdij. In de oorkonde van 29 januari 1244 komt zowel de naam van de plaats als die van de abdij voor. De naam'Locus Imperatricis' draagt het convent dus al in 1244. Met de oorkonden van 22 juni 1246, zijnde respectievelijk de pauselijke bevestiging en de verlening van de paterniteit over het convent van Villers, komt de naam 'Locus Imperatricis' voor het eerst alleen voor.Vanaf dan verdwijnt alle verdere plaatsaanduiding: de naam 'Binderen' komt dan niet meer voor. (26) De naam'Locus Imperatricis' is voldoende. Dit is van toepassing op bijna alle andere oorkonden uit de dertiende eeuw.(27), namelijk die van april 1247, januari 1249,16 juni 1249

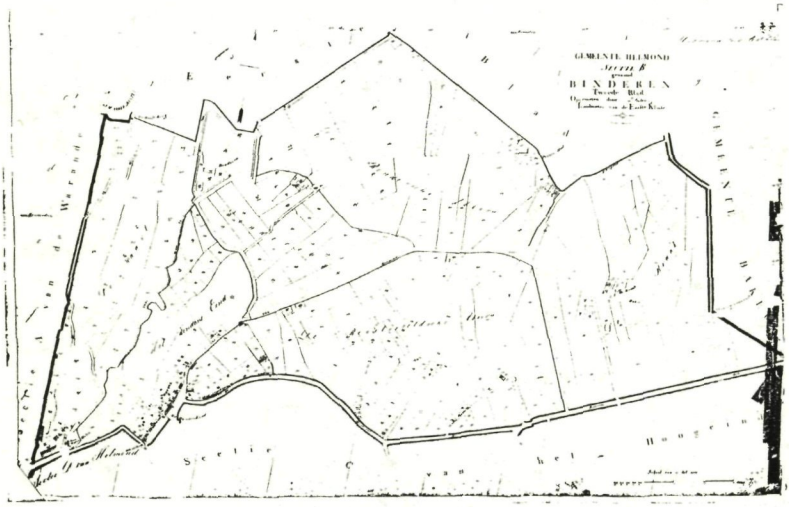

Op deze kadasterkaart komt heel duidelijk het bijlvormige karakter van het kloosterterrein binnen de grachten tot uiting.

(twee oorkonden). 14 juni 1256, 6 september 1256 (twee oorkonden), augustus 1259, 7 november 1263. (28) Na dit jaar beschikken we voorlopig niet meer over oorkonden met betrekking tot de abdij. De eerste die we dan weer tegenkomen dateert van 4 december 1300.(29) Daarin wordt gesproken van het 'monialium de Bijnderen'. De naam 'Locus Imperatricis' komt niet meer voor en dat kan voor alle volgende oorkonden vermeld worden : 7 september 1309, 6 januari 1323, 28 juni 1328, en 25 november 1347.(30) Alle andere vermeldingen spreken van ' Bijnderen '.

We kunnen dus concluderen dat 'Binderen' als naam voor het convent in zwang gekomen is tussen 1264 en 1300. Duidelijker kunnen we pas dateren wanneer meer bronnenmateriaal bekend geworden is. Het lijkt mij echter, dat de naam 'Binderen' spoedig na 1264 de overhand gehaald heeft.
Opmerkelijk echter is dat, hoewel de naam van de plaats overging op het convent, de geografische oorsprong van die naam aanwijsbaar bleef. In de oorkonden is namelijk altijd sprake van het 'monialium de Bijnderen ' of het 'monasterii in Bijnderen'. Pas heel laat, en dan nog bij uitzondering,zien we dat er gesproken wordt van de 'Abdij Binderen' m.a.w. op dit moment is de geografische plaatsaanduiding volledig overgegaan op de bestaande religieuze institutie.

Geert-Jan van Bussel.

Noten:

(1) Zie voor deze oorkonden de werken van A.M.Frenken, De Abdij van Binderen onder Helmond, in: Bossche Bijdragen 11 (1931-1932)128-136; idem, De Privilegiebrieven der Abdij Binderen,in: Bossche Bijdragen 21 (1951-1953) 116-129; H.P.H. Camps,Oorkondenboek van Noord-Brabant. De Meierij van 's Hertogenbosch,Den Haag, 1979, twee delen, passim.

(2) A.Schneider (hrgb), Die Cistercienser Geschichte-Geist-Kunst, Köln, 1974.

(3) In een aparte literatuurlijst zal de aan de orde komende literatuur volledig worden opgegeven.

(4) De naam Brussaert is niet juist,na veel touwtrekken is tenslotte vastgesteld dat de naam Bruffaerts moet zijn; Frenken, De Abdij van Binderen, 137 noot 6.

(5) De bovenstaande gegevens dank ik aan het artikel van Ch.L.V.Verreyt, Catharina Brussaert, Abdis van Binderen bij Helmond, in: Taxandria 29 (1922) 47. Voor de vaststelling van de abbatiaatsjaren zie A.M. Frenken, Eenige Abdiskiezingen te Binderen onder Helmond, in: Bossche Bijdragen 12 (1933-1934) 106-118.

(6) Jac.J.M.Heeren. Oorsprong van de devotie tot O.L.Vrouw van Binderen en beknopte geschiedenis van de abdij van Binderen onder Helmond, Helmond, 1944, 3.

(7) De auteurs zijn respectievelijk J.Wagenaar en S.J.van der Velde.

(8) Het vers van H.v.D. is voor het eerst gepubliceerd in Sassen's Tijdschrift voor Noord-Brabantsche Geschiedenis, Taal en Letterkunde jaargang 1883, 149-151. Daarna gepubliceerd in J.Heeren, Dichterlijke voortbrengselen uit Helmond in vroeger eeuwen,in: De Zuidwillemsvaart d.d. 5-4-1930; P.R.A. van Alphen,Helmond van Plaggenhut tot Paalwoning, Helmond, 1977.

(9) A.M.Frenken, De Abdij van Binderen,128-136, 103,104.

(10) Het handelt hier om een zestal publicaties, namelijk: De wordingsgeschiedenis van de abdij van Binderen, in: De Zuidwillemsvaart d.d. 26-6-1932, Geschiedenis van het Kasteel-Raadhuis en de Heren van Helmond, 's Hertogenbosch,1938; Nog iets uit de geschiedenis van Helmond en Omgeving, Helmond, 1940; De Abdij van Binderen, in: De Zuidwillemsvaart d.d. 4-10-1941; Oorsprong van de devotie tot O.L. Vrouw van Binderen en beknopte geschiedenis van de Abdij van Binderen onder Helmond, Helmond, 1944; Binderen vóór Zeven Eeuwen, in:Helmondse Courant d.d.2-8-1946.

(11) J.Heeren, Oorsprong van de devotie, 3-4.

(12) De beschrijving van Schoengen kenmerkt zich door vele fouten, ook in de literatuurlijst.

(13) A.M.Frenken, De Cistercienzerinnen Abdij Binderen bij Helmond.in: Citeaux in de Nederlanden 7 (1956) 195.

(14) J.H.van Hooydonk,Middeleeuws keramiek uit d'Oude Huys te Helmond,in: J.J.F.de Waal (red), De Vlasbloem, Historisch Jaarboek voor Helmond, Helmond,1983, IV,93. Reeds in een eerdere publicatie heeft van Hooydonk voor deze benaming gekozen. De Verdwenen Burcht van Helmond, Helmond, 2.j. (Historische Reeks Heemkundekring Helmond Peelland). In het artikeltje van D.Gooren, Maria van Brabant, in: Brabants Heem, 24 (1972) 136, komt de benaming 'Keizerinnedaal' nog voor.

(15) A.M.Frenken, De Abdij van Binderen,103 noot 4; idem, De Cistercienzerinnen - abdij Binderen, 195, noot 30.

(16) J.Heeren, Oorsprong van de Devotie, 3-4.

(17) A.M.Frenken, De Abdij van Binderen, 102, noot 2; idem, De cisterciënzerinnen - abdij Binderen, 195.

(18) zie noot 16.

(19) H.Knippenberg, Brabantse Plaatsnamen, in Brabants Heem 7 (1955) 89.

(20) A.M.Frenken, De Abdij van Binderen, 112 noot 1, idem, Helmond in het Verleden, Helmond, 1928, 46 noot 3.

(21) J.Heeren, De Plaatsnaam Binderen, in:Brabants Heem 7 (1955) 126, het komt mij voor dat het door Heeren genoemde jaartal 1237 onjuist is en moet worden vervangen door 1246; In een oorkonde van 1249 is nog sprake van ' Ar et B.fratres, milites de Bindren '.

(22) H.H.Knippenberg, Van Moerdijk tot Peelland, Helmond, 1945.

(23) J.de Vries, Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandse plaatsnamen, Utrecht (1962),31, R.F.Lissens e.a., Winkler Prins Encyclopedie van Vlaanderen (Brussel,1972), 370.

(24) Zie o.a. P. & A. van Alphen, 55.

(25) De oorkonden van 4 september 1238, 29 januari 1244, 19 oktober 1245, 22 oktober 1245, Camps, 266;278;291-292; de verdere in noot 1 genoemde literatuur.

(26) Camps, 266,278; 291-292; 301-302.

(27) Uitzonderingen zijn de oorkonden van 17 augustus 1246 en 16 augustus 1259; Camps, 302-303, 354-355.

(28) Camps, 306-307; 307-308; 311-312; 341-342; 355-356; 374-375.

(29) C.C.N.Krom en Aug.Sassen, Oorkonden betreffende Helmond, 's Hertogenbos 1884, nr.VIII, 8 ; Camps, 723.

(30) Camps, 952; A.M.Frenken, De Privilegiebrieven, 123, Krom & Sassen, nr. XV, 23-26; A.M.Frenken. De Privilegiebrieven, 125.

LITERATUURLIJST.

In deze lijst zal alle literatuur in chronologische volgorde weorden opgenomen

1. Eene Devote Maniere om gheestelijck Pelgrimmage te trecken , tot den Heilighen Lande, als te Jherusalem, Bethleëm, ter Jordanen etc. Met die rechte ghelegentheyt der Heyliger Plaetsen, Ghemaeckt bij wijlen Heer Johannes Pascha. (uitgegeven door Calantijn tussen 1553-1571).

2. Wichmans, A., Brabantia Mariana Tripartita , Antwerpen, 1632,652-657.

3. Butkens, Ch., Trophies de Brabant, Antwerpen, 1641,205-206.

4 Sasse van Ysselt, A.F.O. van, Beschrijving der Meierij van 's Hertogenbosch door Philips baron van Leefdael (±1650), in: Bijdragen van het Provinciaal Genootschap van kunsten en wetenschappen in Noord-Brabant, 's Hertogenbosch, 1918, II, 33 vv.

5. Oudenhoven, Jacob van, Een nieuwe ende vermeerderde beschrijvinge van de Meyerye van 's Hertogen-Bossche, 's Hertogen-Bossche, 1670,96.

6. Verstockt, Jasper, Opcomste ofte Stichtinghe der Maeghden Cloosters van de H.Orde van Cisteaux in Nederlande, Antwerpen, 2.j. (met goedkeuring van 1673), 175.

7. Martiène, E. et U. Durand O.S.B., Thesaures novus anecdatorum, Parisiorum, 1717, III, col. 1291, E.

8. Foppens, J.F., Historia Episcopatus Silvaeducensis, Liège-Bruxelles, 1721, 283-287.

9. (Wagenaar,J.), Hedendaaghse Historie of Tegenwoordige Staat van alle Volkeren, Amsterdam, 1740, XIII, 104 vv.

10. (Velde, S.J.van der), Oudheden en Gestichten van de Bisschoppelijke Stadt en Meyerye van 's Hertogenbosch, Leiden, 1749, 565-573.

11. Hanewinkel, St., Geschied- en Aardrijkskundige Beschrijving der Stad en Meierij van 's Hertogenbosch, Nijmegen, 1803, 280-282.

12. Swaving, J.G., Galerij van Roomsche beelden en beeldendienst der eeuw, Dordrecht, 1824, 11.

13. Brock, A.C., Historische beschrijving van de Meierij. Handschrift vervaardigd in de jaren rond 1825, Veghel, 1978, 143.

14. Aa, A.J.van der, Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, Gorinchem, 1840, II, 447-448.

15. Hermans, C.R., Beschrijving van Noord-Brabant, opgenomen in 'De Aardbol', Magazijn van hedendaagsche Land- en Volkenkunde, Amsterdam, 1841, III.

16. Coppens, J.A., Nieuwe beschrijving van het Bisdom 's Hertogenbosch, 's Hertogenbosch, 1843, III, 363-365.

17. Chevalier, Ulysse, Répertoire des sources Historique du Moyen Age. Topo-Bibliographie I. Montbéliard, 1844-1849, sous Binderen.

18. Schutjes, L.H.C., Geschiedenis van het Bisdom 's Hertogenbosch, St.Michielsgestel, 1873, IV, 134-139.

19. Sammarthani, Dionisius, Gallia Christiana, Parisiis - Bruxelles, 1877, 409-410.

20. D., H.v. (ps.voor H.Ouwerling) Binderen, in: Tijdschrift voor Noord-Brabantsche Geschiedenis, Taal en Letterkunde, (1883) 149-151.

21. Heeren, J., Binderen in: De Zuidwillemsvaart d.d. 29-7-1916.

22. Heeren, Jacq., De Abdij van Binderen, in: De Zuidwillemsvaart d.d. 19-4 : 26-4: 3-5: 10-5: 17-5: 31-5 en 14-6 1919.

23. Heeren, J., De Abdij van Binderen, in: Mooi Brabant in Woord en Beeld, I, 3-10 - 17-24-31 mei - 7 juni 1919.

24. Heeren, Jacq., Het Adellijk Stift van Binderen, in: Zuid-Willemsvaart d.d. 10-6-1922, 14-6-1922.

25. Frenken, A.M. Helmond in het Verleden, Helmond, 1928 (1975²),passim.

26. Frenken, A.M., De Abdij van Binderen onder Helmond, in: Bossche Bijdragen 11 (1931-1932) 102-148.

27. Heeren, J., De Wordingsgeschiedenis van de Abdij van Binderen, in: De Zuidwillemsvaart d.d. 25-6-1932.

28. Fruytier, B., Binderen, in: St.Bernardus Tijdschrift 4 (1934) nr.2+3.

29. Heeren, J.J.M., Geschiedenis van het Kasteel Raadhuis en de Heren van Helmond, 's Hertogenbosch, 1938, 10-13.

30. Beelaerts van Blokland, W.A.e.a. (ed)., Nederlandsche Kloosterzegels vóór 1600, 's Gravenhage, 1938-1948, II, 117-118.

31. Heeren, Jacq, J.M., Nog iets uit de geschiedenis van Helmond en omgeving, Helmond, 1940, 2-12; 52-54.

32. Heeren, J., De Abdij van Binderen, in: De Zuidwillemsvaart d.d.4-10-1941.

33. Schoengen, M., Monasticon Batavrum. De Benedictijnse orden benevens de Carmelieten en Jezuieten, Amsterdam, 1942, III, 62-63.

34. Heeren, Jacq, J.M., Oorsprong van de devotie tot O.L.Vrouw van Binderen en beknopte geschiedenis van de Abdij van Binderen onder Helmond, Helmond, 1944, 3-4.

35. Heeren Jacq,., Binderen vóór zeven eeuwen in: Helmondse Courant d.d. 2-8-1946.

36. Frenken, A.M., De Privilegiebrieven der Abdij Binderen, in: Bossche Bijdragen 21 (1951-1953) 116-129.

37. Knippenberg, H., Brabantse Plaatsnamen, in: Brabants Heem 7 (1955) 89.

38. Heeren, J., De plaatsnaam Binderen , in: Brabants Heem 7 (1955) 126.

39. Frenken, A.M., De Cisterciënzerinnenabdij Binderen bij Helmond, in: Citeaux in de Nederlanden 7 (1956) 195.

JANUS VAN LAARHOVEN (1850-1914)
VAN TIMMERMANSKNECHT TOT WERKMEESTER
OP DE MODELMAKERIJ VAN BEGEMANN.

Toen ik bezig was met het verzamelen van foto's e.d. voor een artikel over de firma Begemann in 'De Vlasbloem' kwam ik toevallig met de familie v/d Ende in contact - in de verte bleek het ook nog familie van me te zijn -, die dachten dat ze nog wel een foto van Begemann in huis hadden.
Mis hoor, in de ouwe schoenendoos die op tafel kwam, bleek de gedachte foto van Begemann er niet (meer) te zijn, maar wel kwamen enkele andere leuke stukken uit d'oude doos. Eén van de voorvaderen van'haar'kant bleek nl. wel degelijk bij Begemann gewerkt te hebben waarvan nog enkele schriftelijke getuigenissen aanwezig waren. Het ging hier om Adrianus, ofwel Janus, van Laarhoven, in 1850 te Aarle-Rixtel geboren als vijfde kind van de lakenwever Petrus van Laarhoven en Anna Maria van Geenen. De ouders woonden vóór 1850 in Eindhoven/Stratum, waarna vader vermoedelijk naar Aarle-Rixtel verhuisd is omdat hij werk kon krijgen aan de kunstwolfabriek van Kiersch en de Bruine, op Karelstein. Het gezin van Laarhoven komt ook vlak bij de fabriek te wonen op de ' Overbrug ' waar Pa tevens tolwachter is. Vader was waarschijnlijk een voor die tijd goedbetaalde vakarbeider, een heel armoedig arbeidersgezin zal hij niet gehad hebben gezien bijv. de huwelijken van zijn twee dochters met winkeliers/ middenstanders.
Het oudste document van zoon Janus dat in de familie bewaard is, is een verklaring uit december 1876 ondertekend door C.J.H.Spoorenberg en H.H. van Will namens de commissie van het Fraterhuis dat hij aan de bouw daar vier jaar heeft gewerkt, waarvan drie als knecht en één jaar als baas. Deze verklaring is interessant omdat volgens de bekende gegevens, (1873) op de Wal met de bouw van een fratershuis begonnen is, maar dat het gebouw in 1875 klaar is gekomen. Janus van Laarhoven is dus direct als 23-jarige knecht

bij het begin van de bouw aangenomen en na de voltooiing nog één jaar als baas in dienst is gebleven.
In het Aarlese bevolkingsregister staat hij als timmerman te boek, een vak dat hij zich waarschijnlijk grotendeels in de (lokale) praktijk heeft eigen gemaakt. Waarschijnlijk heeft hij daar naast nog avondcursussen bij de sinds 1862 in Helmond bestaande tekenschool gevolgd, mede waarom hij tot baas is opgeklommen.

Uit een verklaring van de Kon.Ned.Machinefabriek we-

KONINKLIJKE NEDERLANDSCHE MACHINEFABRIEK,

VOORHEEN:

E. H. BEGEMANN.

Helmond, den 30 Sept. 1909

DIRECTEUREN:
E. H. BEGEMANN
J. B. KAM.

TELEGRAMADRES:
„BEGEMANN".

Onderwerp:

Bijlage

By deren verklaren wij gaarne het volgende.

Adrianus van Laarhoven was van af den 4 Juni 1877 tot op heden aan onze fabriek verbonden eerst als modelmaker en later als werkmeester op de modelmakerij.
Wij waren steeds over zijn optreden, gedrag, vlijt en bekwaamheid zeer tevreden en zullen zijn kennis en medewerking na zijn vertrek ten zeerste missen.
Van Laarhoven verlaat de fabriek op eigen verzoek en wel omdat hij de volgende jaren in rust wil doorbrengen.
Wij verleenen hem een eervolst ontslag en hopen dat het hem in de volgende jaren bijzonder goed moge gaan

E. H. Begemann

KONINKLIJKE NEDERLANDSCHE MACHINEFABRIEK
E. H. BEGEMANN
HELMOND.

ten we dat van Laarhoven in het jaar daarop, om precies te zijn op 4 juni 1877 bij hen is komen werken als modelmaker. Wat hij in dat half jaar tussentijds heeft gedaan en de reden van zijn overstap als (zelfstandig) baas tot (ondergeschikt) modelmaker zijn onbekend. Modelmakers zijn bekwame timmerlieden die in de gieterijen de houten vormen maken die, later in het gietzand uitgespaard en volgegoten, precies met het gewenste gietstuk overeen moeten komen. Het feit dat Begemann in 1877 een modelmaker aannam zou erop kunnen wijzen dat aan zijn bedrijf een eigen gieterij verbonden is geweest, naast de gieterij van PH.Feith die in 1876 is opgericht en in loon voor Begemann werkte. Mogelijk is ook dat de firma Begemann nog de precieze datum van indiensttreding wist doordat zij de administratie van de gieterij van Feith heeft overgenomen toen dit bedrijfje bij Begemann werd gevoegd, officieel in 1896. Begemann was in 1877 nog een vrij klein bedrijf, met 30 à 35 arbeiders, en bevond zich nog volop in ontwikkeling. De eigenaar/directeur E.H. Begemann moet zijn kleine werkschare persoonlijk gekend en aangenomen hebben. Bij veel medewerkers uit de eerste tijden die bleven en met het bedrijf meegroeiden zal door de gezamenlijke inspanningen en successen een bepaalde band met het bedrijf en de persoon van E.H.Begemann zijn gegroeid, een verbondenheid die uiteraard ook gestimuleerd werd door het sociale beleid van de firma. In ieder geval proeven wij iets dergelijks in een drietal stukken van E.H.Begemann aan Janus van Laarhoven. Het eerste is de al eerder genoemde verklaring dd. 30 september 1909 van de staat van dienst van Van Laarhoven bij Begemann, die hierbij is afgedrukt. De verklaring is eigenhandig geschreven door E.H.Begemann en wijkt wat formulering betreft toch wel wat af van de formele verklaringen die heden ten dage gebruikelijk zijn.

Op 59-jarige leeftijd verlaat Van Laarhoven dus het bedrijfsleven om van zijn 'welverdiende rust te genieten', wat ook kon dankzij het pensioenfonds dat Begemann kende. Daarnaast zullen zijn oudste kinderen hun ouders wel financieel ondersteund hebben .

Janus was ondertussen al lang uit Aarle-Rixtel weg: In 1881 was hij getrouwd en het paar had zich in Helmond gevestigd, vlakbij de fabriek van Begemann aan de Kromme Steenweg.

Het tweede briefje is van een maand later en geschre-

E. HAVERKAMP-BEGEMANN.

TELEGR.-ADRES: BEGEMANN-HELMOND.
INTERC. TELEPH. 79 EN 90.

HELMOND, 30 October 1909

Waarde van Laarhoven

Al zijt Gij sedert kort niet meer aan onze fabriek verbonden zoo wil ik U toch bij mijn afscheid van onze fabriek een aandenken geven even als allen die er nu nog aan verbonden zijn – Ik sluit hierbij in f 20 en voeg er mijn portret bij.–
Ik hoop dat Gij nog tal van jaren van een welverdiende rust zult genieten en wensch U en Uw gezin alles goeds.–
Met vriendel. afscheidsgroet

E. H. Begemann

ven op briefpapier van E.H.Begemann zelf. Ook hier treft weer de gemoedelijke toon tussen 'patroon' en de arbeider. Een derde schrijven dat uit de schoenendoos te voorschijn kwam was een heuse ansicht van

begin 1910 uit Rome van E.H. Begemann aan den heer Adr.van Laarhoven , waarbij voor Begemann de zekerheid (voor de post of voor hemzelf ?) nog de nadere aanduiding van ' modelmaker ' aan heeft toegevoegd.

Uit het aanschrift ('Waarde Janus') en de rest van de tekst - Van Laarhoven heeft Begemann blijkbaar een felicitatie gestuurd met zijn verjaardag op 18 januari- blijkt nogmaals de goede verstandhouding tussen de ' oude Beeg ' en de oude baas van zijn modelmakerij.

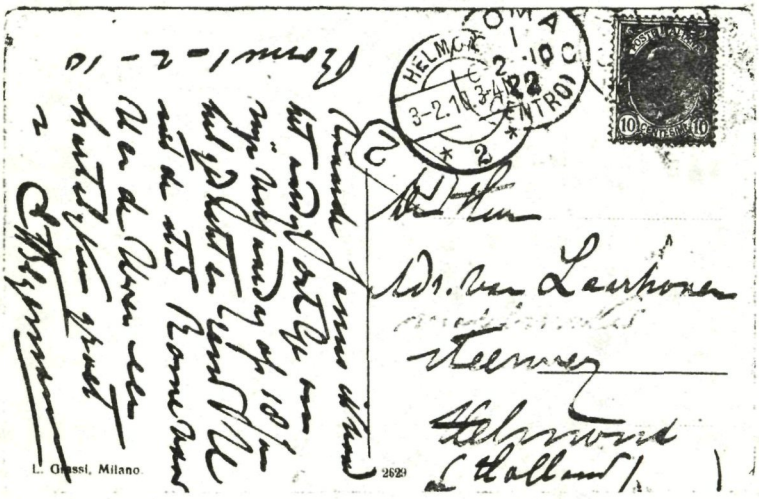

Helaas heeft Janus niet lang meer van zijn 'rust' kunnen genieten, in 1914 overlijdt hij, een week of wat vóór Helmond kermis. Blijkbaar hebben zijn nabestaanden goed begrepen wat voor Pa belangrijk is geweest en zodoende zijn deze kleine archiefstukjes tot nu toe bewaard gebleven.

Giel van Hooff

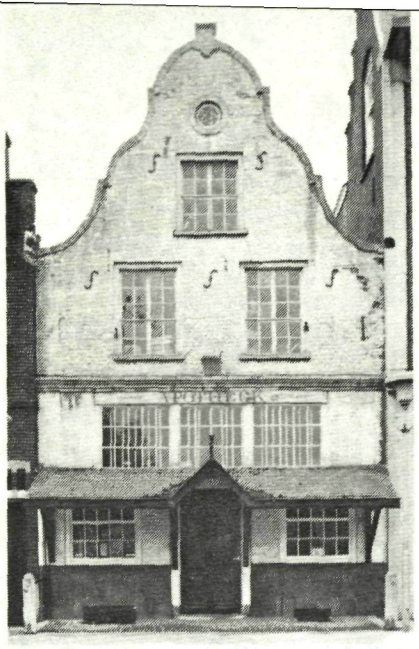

OUDSTE HUIZEN VAN HELMOND

Jan Zeeuwen

Toen in de nacht van 3 op 4 juli 1587 Staatse troepen onder overste van Hohenlohe, onze stad binnendrongen, richtten zij een enorme ravage aan. In die zin, dat na plundering, het gehele complex huizen binnen de wallen in brand werd gestoken, evenals de uit 1455 daterende Lambertuskerk. Ook klooster Binderen kreeg met de troepen te maken, werd niet gespaard en voor een groot deel gebrandschat.
Een van de eerste stenen panden, binnen de wallen,dat werd hersteld, was de aan de markt gelegen herberg In den Swaen. Dat was in 1594; een gevelsteen vermeldde het historisch feit, met als tekst 'Dit huys sloeg in den brant/In de Swaen is 't wel bekant'. De funktie van herberg had het tot 1717; daarna hadden de gouden zilversmeden van Hoeck er hun werkruimte. Diezelfde mensen begroetten aan het einde van die eeuw de Franse troepen met een overvloed van brandewijn.
Dat gebeurde aan de Markt, waar het gros van de voornaamste huizen stond, ook de herbergen. Die vreugdeexplosie, tractatie op brandewijn, was er omdat de Franse komst het einde betekende van een Hollandse onderdrukking. Maar ook het volk, dat in grote geta-

le naar de Markt was gestroomd, werd gratis van bier voorzien.
Kastelein Bruynaerts, van de herberg onder het stadhuis, was de grote coördinator en het festijn duurde tot negen uur in de avond. Toch deed een toenmalige herberg niet alleen dienst als café, waar dranken werden geschonken of verkocht.
In diezelfde herberg De Wildeman had in 1602 een bespreking plaats tussen prins Maurits en de Vrouwe van Helmond. De strateeg Maurits wilde namelijk snel naar het noorden doorstoten, naar Grave. Hiertoe wees hij elf Helmondse ingezetenen aan, die hem wegwijs moesten maken in de ondoordringbare Peel. Natuurlijk werd ook dit besproken in herberg In de Swaen, het pand waar later de goud- en zilversmeden hun domicilie hadden; tot 1862 toen er apotheek van Hoeck in werd gevestigd. Een specifieke apotheek, prachtig vorm gegeven door architect J.Stevens. Dàt loonde dik de moeite, want het is een van de zeldzaamste panden in Helmond en omgeving: een houtskeletbouwpand. Met een apart afdakje boven de deur 'Luts' genaamd; vandaar de naam het Huis met de Luts en het wonderlijke zwaantje in top.
Als apotheek had het in de zeventiger jaren van onze eeuw zijn langste tijd gehad. Toen verliet W.Evers, de opvolger van apotheker Rud van Hoeck het pand en vestigde zich aan de Vondellaan, in Helmond-noord, waar zijn komst bijzonder werd begroet.
Apotheek van Hoeck, aan de Markt, stond toen leeg. Niet lang echter, want in 1978 kocht H.de Weerd, van de 3G-restaurentgroep, het perceel en gaf opdracht tot restauratie aan buro Ir.Leesberg; de architect, die met grote behoedzaamheid het herstel voltooide.

De metamorfose in een zeer exclusief restaurant, dat plaats zou bieden aan 130 personen. Met in de kelder-gewelfruimte een wijnproeflokaal en leuke binnenhofjes tussen de drie gebouwen door. Toch zou dit plan niet gerealiseerd worden, want als restaurant werd het niet geëxploiteerd. Integendeel, niemand betrok het schitterend gerestaureerd huis. En het zou jaren, tot 1983, duren alvorens er emplooi voor was. Toen echter kwam een bijzonder geintresseerde aan bod,de oudste brood- en banketbakker van Helmond van Gerwen.

De oudste, want in 1875 besloot Marcel's grootvader een bakkerij te starten aan de Heistraat; tevens met verkoop van levensmiddelen en vlees. Een goed idee, want de Heistraat had rond die periode al een groot achterland. Met succes werd de zaak op erg jeugdige, 17-jarige, leeftijd overgenomen door zijn zoon Harrie, die de zaak prachtig door de eerste wereldoorlog loodste. Maar ook door de tweede. Doch enkele jaren later, in 1947, gaf hij de fakkel over aan zoon Hein, die in een later stadium, een totaal nieuwe bakkerij bouwde. Een zaak met een zeer apart interieur en tientallen soorten brood.
Omdat het hart van Helmond drastisch werd gewijzigd, werden delen van Heistraat, Hemelrijksdijkje, Zuiderstraat en Waardstraat afgebroken. Natuurlijk bracht dit vermindering van klandizie met zich en al ras werd uitgezien naar een punt, dat centraler was gelegen. In het centrum, in de Passage, werd een verkoopplaats gevonden en de toeloop was bijzonder groot. Handicap was, dat bakkerij niet bij de winkel was gelegen.
Ondanks de grote omzet bleek scheiding bakkerij-winkel zo doorslaggevend, dat ook deze barrière moest worden genomen.
Toen zich dan ook deze kans voordeed, werd die met beide handen aangegrepen. Begin 1983 was de grote dag en opende bakkerij van Gerwen haar poorten. In Apotheek van Hoeck. Toen eerst bleek hoe warm-gezellig de zaak was ingericht. Die sfeer was mogelijk aan het vele hout te danken; een Anton-Pieck-achtig interieur was geschapen; een aanwinst voor ons centrum, met een bakkerij uit de Middeleeuwen.

Die goede conditie kon niet gemeld worden van het uit 1810 daterende pand van dr.Leo Raymakers, perceel Kanaaldijk N.W.47. Medio November 1982 immers brandde het rechterdeel gedeeltelijk uit en gingen allerlei bescheiden en kostbare zegels verloren. Herstel van brandschade en in originele vorm restaureren van plafonds, muren, ramen en deuren zou een kostbare zaak worden. Doch schrok de nieuwe eigenaar W.E.Kampers hiervoor niet terug en vernieuwde het pand van

boven tot onder. In de aangrenzende dokterspraktijkruimte werd een postzegel- en muntenhandel ondergebracht. Erg belangrijk, want het was een van de oudste patriciërshuizen van Helmond.

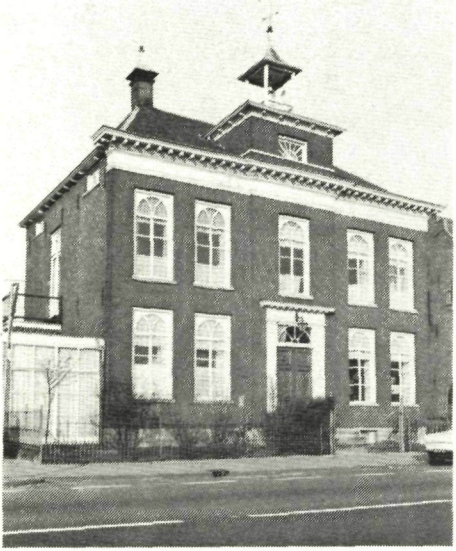

In Napoleontische tijd gebouwd, midden in de weilanden, vlak bij de Veepoort, toegangsweg tot de Veestraat. In Helmond, het toenmalige dorp met ca. 2700 inwoners, op dat ogenblik, 1810, nog niet doorsneden door het kanaal De Zuidwillemsvaart, want graafwerkzaamheden hiervoor startten pas 14 jaar later, in 1824. Gebouwd rond 1810, in opdracht van de heer Bots; in 1835 totaal vernieuwd door Johannes Albertus Bots, telg uit het Borkelse geslacht fabrikanten, dat einde 18e eeuw in onze stad mede textielfabricage ter hand nam. Tot januari 1857 bleef het in zijn bezit, doch toen verkocht hij het aan kantonrechter J.B.Bots.

Enkele weken later wordt het weer doorverkocht en wel aan de gebroeders Raymakers, J.A.- H.J. - A.G. en J. H. Rond 1860 wordt het pand definitief betrokken door

J.A.Raymakers, die vader wordt van 14 kinderen, zeven meisjes en zeven jongens. De jongste Frans, blijft bewoner van het huis en huwt in 1899 de Utrechtse mej. Maria Heymans. Uit dit huwelijk worden o.a. Leo Raymakers, de huisarts en Sjef Raymakers, de wethouder, geboren. Twee Helmonders, die zo nauw met het wel en wee van onze stad waren verbonden. In 1982 verlaat mevr. L.Raymakers-Verhoeven pand Kanaaldijk N.W.47, omdat haar man, de huisarts Leo Raymakers op 7 januari 1980 overleed. Na een kwart eeuw verlaat de stam Raymakers het statige pand uit 1835. Het huis met het vierkant klokkentorentje, de houten kroonlijst en het leien schilddak kwam in andere handen.

Datzelfde gold voor het aangrenzende fabrieksgebouwtje, dat in de vijftiger-zestiger- en zeventiger jaren dienst had gedaan als opslagplaats voor Raymakers' textielfabriek. De leegstand daarna werd al gauw opgevuld door bloemsierkunst Valentijn, die vanuit de Veestraat naar het oudste fabrieksgebouwtje van Helmond verhuisde. Maar niet alleen bloemen en planten werden daar verkocht, in de aangrenzende ruimte, Bernice, exposeerde zo'n enkele keer Gerda v.d.Zanden-Steegmans daar haar prachtige, gedroogde bloemen.

Beide Raymakers-panden staan op de lijst van beschermde monumenten, zodat instandhouden en verfraaien belangrijke zaak is.

De restauratie van ons ander gewichtig huis, de Lambertuskerk, was in 1983 al maanden gaande en er was goede hoop, dat de eerste fase in dat jaar voltooid zou worden.
- Ja, zei Piet de kastelein, Den Haag hig ut beloofd; en belofte makt schuld.

- Nou, dè g'ut over belove het, zei jhr. Emile, nou schiet me iets te binne.

En hij verhaalde van zijn kleinkind, Lowieke, die ook iets was toegezegd. Die mocht namelijk op periodieke tijden met moeder boodschappen doen. Vlees van slager Wilde, want dat smaakte voortreffelijk. Bovendien gaf de slager wel eens wat extra's, speciaal aan kinderen: een schijfje worst, een stukje zult of wat saucisse.

Maar één keer maakte hij een royaler gebaar en zei Lowie iets toe, dat deze in verrukking bracht:
' gij kriet van meen un perdje, menneke'. Nu was het hek van de dam en de vloed niet meer te stuiten.
Want vanaf dat moment werd de slager telkens aan zijn belofte herinnerd. Maar die stelde de overdracht altijd weer uit met een 'Zun örkes ston er nog nie an' of 'Ut linkerachterpootje, dè wil nie' of 'Zun startje vilt ur anhauwend vanaf'.
Tot grote ergenis van Lowie, die na enkele maanden zijn geduld verloor en abrupt uitriep: 'Ik wil jouw perdje nie mir'.
Natuurlijk ontging Lowie's moeder, die teleurstelling niet en op sinterklaasmorgen stond heel parmantig een hoepelpaard op Lowie te wachten tussen een stoommachientje en een voetbal.
Toen echter ieder dacht, dat Lowie nu wel zou lachen, gebeurde er iets, dat niemand verwachtte. Die snelde namelijk zo vlug hij kon naar de werkplaats, greep een hakbijl en sloeg met een tiental halen het hele paard aan gruizelementen.
Waaronder het hoofd. Zodat zelfs Lowie het niet meer in de bek kon kijken.

FRITS STEVENS

Deel van de zuidzijde van de Watermolenwal met de ingang van de leerlooierij van Frits Stevens (nu parkeerterrein achter C & A)
Foto: J. Meulendijks, anno 1930 (Fotocollectie G A H)

Een kennis van me stuurde onlangs een klein knipseltje uit Studio, één van onze omroepbladen. Het betrof een stukje van de jeugdpagina's, uit de rubriek ' Toe Oma vertel eens '.
Het ging over de ' snorreman ' en was afkomstig van een Helmondse oma. Het verhaal deed me aan een bepaald Helmonds type denken.Omdat het volgens het voorwoord waar gebeurd was, leek het me aardig om eens te horen wie achter de 'snorreman' stak en wie de schrijfster was.
Zo gezegd, zo gedaan: Mevrouw Aarts, de schrijfster, gebeld en een afspraakje gemaakt. Afijn, ik verliet haar huis met een stapeltje Studio's (het was dus niet haar eerste publicatie) en later stuurde ze me

nog een geschreven verhaal op over dezelfde snorreman. Dit laatste verhaal en de twee vorige over deze persoon (gepubliceerd in Studio nr.21 van 1982 en nr.4 van 1983) zijn hierbij in enigszins aangepaste vorm bijeengebracht. Veel plezier.

Giel van Hooff.

FRITS STEVENS.

Vroeger, 71 jaar geleden, toen ik op de Watermolenwal naar de kleuterschool ging, woonde er naast onze school een man, daar kon je iets mee beleven. Hij was groot en donker en had een enorme grote krulsnor. Die rolde hij op tussen zijn duim-en-wijsvinger. En zijn wenkbrouwen waren zó dik, het leken wel schoenborsteltjes. Die man had een leerlooierij en vanaf de straat kon je de stapels vellen zien liggen.Vellen van koeien, paarden, geiten en konijnen.
De donkere man stond ons vaak op te wachten als de school uit was. Niemand was bang voor hem omdat hij altijd lachte. Op het pad, tussen twee grachten,stond hij dan te roepen tegen ons: 'Héé,kom eens kijken !' Dan nam hij ons mee naar zijn werkplaats, wel 10 kindertjes ! We liepen langs de stapels vellen. Als we bij de voorste stapel gekomen waren nam hij een grote knuppel en sloeg ermee op de vellen. En dan schreeuwde hij tegen de ratten: 'Vooruit jullie,schiet op !' Nounou ! Dan zag je overal grote vette ratten uitspringen en wel zoveel ! Je kon ze niet tellen ! Gillend van angst liepen wij dan de straat op ! Dan had de man zijn doel bereikt en dan stond hij te dansen van plezier omdat wij zo bang waren !
Op een keer was ik alleen bij hem. Hij stond maar steeds te praten, ik dacht dat hij het tegen mij had. Maar opeens zag ik op één van zijn grote laarzen een rat zitten ! Ik hield mijn lange schort en rok tegen mijn knieën en ik schoof wat verder in mijn klompen.

Ik was bang dat de rat erin zou kruipen. Maar toen begon de man weer te gillen en de rat verdween. Ja, 't was een vreemde man. Maar toch was hij aardig, want vaak kregen we iets lekkers van hem.

Als de school uit was, schreeuwde hij ook wel eens 'Wie kan er hard lopen ?' Natuurlijk konden wij allemaal hard lopen. Dan grabbelde hij in zijn ouwe jas en haalde daar een volle hand zilvergeld uit,gooide het weg en riep: 'Halen!' Wij met zijn allen op dat geld af. Kapotte knieën, vuile schorten en maar rapen. Als het geld bijna op was, gooide hij voor de tweede keer nog méér ! Maar dan wel in een grote plas of in de modder, want dat was er vroeger genoeg ! En als iedereen dan pikzwart van de modder ruzie stond te maken om een dubbeltje stond de snorreman te lachen van plezier. Soms deed hij het ook in de winter als het gevroren had. Maar als het ijs op de gracht nog niet sterk genoeg was gooide hij er alleen maar papergeld op en mochten alleen de grote jongens het eraf halen. En dat probeerde zij natuurlijk met het gevolg dat er af en toe een door het ijs zakte.Eenmaal is er zelfs bijna een jongen verdronken,toen ging het spelletje wel wat te ver.

Een van de laatste stunten die de snorreman uithaalde dat ik mij kan herinneren, dat was toen wij op een middag uit school kwamen, riep hij ons allemaal bij elkaar. Wat hij toen allemaal vertelde, dat is me niet bij gebleven, maar ik weet wél, dat hij vroeg of wij een appel lustte. Iedereen lustte een appel. En ook perziken en pruimen ? En het hele troepje kinderen allemaal: jaaaaa ! Wij hadden nog niet gezien dat de fruitman er aan kwam en toen die vlak bij ons was, vloog hij als een dolle tussen ons door naar de fruitkar, pakte een kistje met appels en gooide die over de straat. De fruitman wist niet zo vlug wat hem overkwam en riep: Héé ! Gek ! Wat doe je nou weer ? Maar de snorreman luisterde helemaal niet naar hem en pakte een kistje perziken en gooide dat de andere kant op straat en razend vlug óók nog een kistje pruimen. De fruitman was in alle staten en zei: ' Je bent

stapelgek jij, wie doet dat nou, wat zijn dat toch voor manieren ?' Toen stak de snorreman zijn handen vooruit en zei: ' Sssssst ! zeg nóú maar eens wat ik jou moet betalen, de jeugd moet toch fruit hebben, hè jongens ? Jaaa ! ging het weer in koor. Dat het goed en teveel betaald werd, konden wij wel zien aan de brede lach van de fruitman. Het was een rare man, maar had zéker ook zijn goede kanten. Hij stak aan weerszijde, zijn hand in zijn vieze en vette jaszak en haalde er aan elke kant een volle hand papiergeld uit. De overblijfkinderen hadden het meeste fruit , want zij hadden allemaal tassen bij zich. De meisjes hadden toen een schort aan en over de onderjurk droegen zij een ' t e s ' dat was een mooie zak, die je met linten om je middel vast bond. Alles werd volgestopt. Mijn oudere broer en ik hadden óók ieder een tas. De fruitman keerde zijn fruitkar om en ging tevreden naar huis. De kinderen gingen beladen met fruit naar huis en de snorreman had weer genoten van zijn ' deze keer goeie daden '.

RECTIFICATIES op nr. 4, jrg.1983

- De laatste zin van de één na laatste alinea op pagina 127 moet luiden: ' Het is aannemelijk dat men voor St.Lambertus deze kleuren in het wapen heeft overgenomen.

- In het onderschrift bij de afbeelding op pagina 151 wordt op de zeer onregelmatige vuilafvoer gewezen, maar dit is maar schijn. Uit het verdere verhaal (pg.154) blijkt dat in het betreffende jaar de vuilnisophaaldienst door twee verschillende personen werd verzorgd.